

УДК 902:[73:069 Пижівка]

Гуцал В. А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри археології
спеціальних історичних і правознавчих дисциплін
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка,

Болтанюк П. А.,
магістр історії,
завідувач сектору «Музей старожитностей»
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника
e-mail: dpoasukam@gmail.com

ПИЖІВСЬКИЙ ІДОЛ: СПРОБА ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У відділі археології Кам'янець-Подільського музею зберігається унікальна колекція таких кам'яних божеств, яка постійно поповнюється новими екземплярами. Порівняно недавно до неї був долучений кам'яний антропоморф із с. Пижівка колишнього Новоушицького нині Кам'янець-Подільського району. З цього мікрорегіону походить низка вже відомих ідолів з околиць сс. Іванківці, Калюс, Лоївці, Ставчани, натепер і з Івашківців.

Про частину з них уперше стало відомо з історичної літератури, зокрема на початку ХХ ст. про ідол із с. Пижівка згадується Ю. Сіцінським в Археологічній карті Подільської губернії. Зазначається, що біля села, на кордоні з с. Лоївці, «є кам'яний стовп у 2,5 сажень висоти, який називають „Бабою“» [9, с. 104]. У 60-х – 80-х рр. ХХ ст. пам'ятку неодноразово намагалися розшукати, але безуспішно, тому її довгий час вважали втраченою. Лише у 1999 р. член студентського археологічного гуртка історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту С. Семенчук під час археологічних обстежень в урочищі Пижівська Дубина, що за 3 км на південний схід від села, у приліску, натрапив на кам'яну плиту, що стояла нахилою до землі під кутом близько 45° й обрисами нагадувала антропоморфну стелу [7, с. 98]. Треба відмітити, що це була не перша подібна знахідка. Ще один фрагмент верхньої частини кам'яної антропоморфної скульптури С. Семенчук помітив на подвір'ї жителя сусіднього

с. Березівка В. Стадницького. Останній знайшов її у 80-х рр. XX ст. під час вибирання каменю в одному з курганных насипів в урочищі Колач, яке колись відносилось до затопленого дністровським водосховищем с. Лоївці [3]. У 1977 р. Л. Крушельницька тут дослідила ранньоскіфський курган [6, с.129-133], тому за місцем знаходження та низкою характерних ознак, притаманних скіфській монументалістиці, лоївецька стела була віднесена також до цього часу [3]. Обидві стели знаходилися на відстані близько 3 км одна від одної, в одному меандрі, утвореному вигином р. Дністер, і фактично були розділені лише Жорнівським яром, у якому протікає однойменна річка.

Статуя з Пиживки, так само як і Лоївецька, виготовлена із щільного пісковику білого кольору, виходи якого трапляються в навколишніх урвищах, а в окремих місцях на кінець 70-х рр. XX ст. були помітні природні каменоломні, у яких видобувалися різні породи каменю [6, с.129]. Власне й назва урочища та річки пов'язані з його використанням місцевим населенням для виготовлення жорен.

У 2000 р. для з'ясування обставин на місці розташування пиживського ідола виїхали працівники археологічної лабораторії Кам'янець-Подільського університету під керівництвом І. Винокура. Після поверхневого обстеження дослідник умовно відніс цю скульптуру до пам'яток черняхівської культури II–V ст. н. е. [2, с. 128].

І лише за 10 років, враховуючи реальну загрозу назавжди втратити пам'ятку, за ініціативи доцента Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка А. Гуцала, працівників історичного музею-заповідника Р. Йолтуховського та П. Болтанюка було вирішено перевезти його до історичного музею у м. Кам'янці-Подільському. За фінансової підтримки С. Бабія вдалося організувати рятувну археологічну експедицію, до складу якої увійшли наукові працівники історичного музею-заповідника та студентський актив історичного факультету [4].

На місці знаходження ідола було закладено розкоп розмірами 5 x 5 м та глибиною до 0,5 м, проте роботи засвідчили однорідність ґрунту без ознак якихось культурних нашарувань й, окрім кам'яного розтирача сферичної форми, знайденого за 1 м західніше ідола на глибині 0,3 м, не містив інших матеріальних решток.

У ході робіт вдалося встановити, що ідол був закопаний на глибину 1,1 м, розміри стели (без голови) становили у довжину – 3,48 м, ширина у верхній частині – 0,47 х 0,17 м, у нижній зужується до 0,31 х 0,2 м. Крім технологічних особливостей у роботі майстра, детальний огляд виявив низку не помічених досі зображень, що складаються з ромбічних знаків та кіл. З впевненістю можна говорити, що за основу була взята відколота від скельного моноліту велика плита розмірами близько 4 х 0,5 х 0,25 м. У процесі обтісування ретельно оброблялася лише ліва та лицева сторони, тильна взагалі не зазнала якихось дій, зберігаючи форми природного відслонення. Права бічна сторона якщо й піддавалась обробці, то до відносної досконалості властивій лівій вона доведена не була (кути злегка заокруглені).

Загалом створюється враження, що майстер лише наближено відтворив натуральні пропорції стоячої людської фігури, пропрацювавши лише її верхню частину, якій були надані антропоморфні обриси. Вони чітко фіксуються плавним – заокругленим вигином плеча від прямокутного в перерізі тулуба до голови. Остання, за словами місцевих жителів, була відбита в першій половині XX ст., про що опосередковано може свідчити доволі свіжий, необвітрений злам розмірами 0,31 х 0,16 м. Він розпочинається з лінії, де плечі мали б переходити у голову за 0,07 м від правої та за 0,08 м від лівої бічних граней. Враховуючи ці особливості, можна стверджувати, що голова особливо не виділялася, а була немовби посаджена на плечі.

З лицевої сторони у верхній частині антропоморфа підтісуванням виокремлено торс, який зображено дещо барельєфно, із заокругленими формами, особливо помітний перехід від грудей у плечі. Лицьова сторона стели служила також полем для нанесення певної символіки. На грудях зображено широкою, до – 0,02–0,04 м, борозенкою незавершену асиметрично-ромбовидну фігуру розмірами по горизонталі – 0,3 м, а по вертикалі – до 0,4 м. Праві сторони довжиною 0,2 та 0,28 м прямі і досить чіткі, ліві, відповідно – 0,18 та 0,3 м мають нерівні, злегка хвилясті обриси. Верхні контури були свідомо не з'єднаними, тому, враховуючи цю особливість, навряд чи вона може вважатися геометричним ромбом з усіма сакральними навантаженнями. Скоріш за все, ми маємо справу з ромбічними деталями ритуального одягу, про

що опосередковано може свідчити асиметричність зображення та деяка нерівність ліній.

Другий ромб знаходиться під верхнім, але за 4 см лівіше. Його розміри становлять 0,07 x 0,09 м по діагоналях. Сторони, довжиною – 0,06 м, прокреслені тонкою від 5 до 8 мм лінією.

За 0,046 м нижче цієї фігури та за 0,55 м від верхньої частини скульптури виділяються дві виїмки, які знаходяться за 0,01 м одна від одної й заглиблені одна на – 0,015, друга – 0,02 м. Відповідно права дещо витягнута до верху, що надає їй форму овалу з розмірами 0,05 x 0,07 м, ліва – має форму правильного кола діаметром 0,05 м.

На відстані 0,92 м від верху стели з правого боку помітно відносно свіжу горизонтальну лінію довжиною 0,13 м, скоріш за все, це пошкодження було зроблене не так давно.

Ще один ромб розміщується за 0,6 м нижче від верху скульптури й має розміри 0,05 x 0,11 м. Дві його сторони мають довжину – 0,07 м, дві інші пророблені лише протягом 0,02 м. Треба зазначити, що два останніх ромби, маючи невеликі розміри, зберігають правильні пропорції, але один із них постає в дещо недовершеному вигляді з незамкненими боковими сторонами.

Нижче за 0,14 м від ромба вибито виїмку підсерцевидної форми розмірами 0,12 x 0,14 м, центр якої схожий на ромбовидну фігуру, заглиблений на 0,03 м. За 0,03 м під нею, виділяється незакінчене кільце діаметром – 0,14 м, верхня половина якого вибрана на глибину до 0,01 м, а нижня – злегка деформована.

У нижній частині скульптури за 1,84 м від її верху та за 0,18 м від кільця, у центрі контррельєфом на глибину 0,01 x 0,02 м вибито ще один (четвертий) ромб із довжиною сторін 0,15 x 0,16 м із помітним незначним збільшенням фігури вліво.

Асиметричність двох найбільших фігур (верхнього і нижнього ромбів) наводить на думку, що ця антропоморфна плита була розрахована на фронтально-бічне споглядання. А отже, могла стояти в півоберта до глядача.

Безумовно важливим є питання культурної атрибуції Пижівського ідола. Зображення, які ми бачимо на стелі, не мають практично нічого спільного з тими, які нанесені на відомих скульптурах (контури рук, риг достатку і т.п.), що датуються ранньослов'янським періодом. Водночас вони знаходять пев-

ні аналогії у більш ранніх за часом кам'яних антропоморфах скіфської доби.

Дослідники скіфських ідолів В. Ольховський та Г. Євдокимов зазначали, що така ознака, як відсутність моделювання шиї, рук, ніг та інших можливих атрибутів, є характерною ознакою для ранніх скіфських скульптур [5, с. 56-59]. А вони теж, як підкреслював В. Білозор, вибрали в себе євразійську традицію встановлення оленячих каменів [1, с. 10-13]. Така думка підтримується далеко не всіма. Н. Членова, яка в одній зі своїх робіт спеціально зупинилася на цій проблемі, не допускає можливості прямого виходу оленячих каменів на скіфську скульптуру [9, с. 56-60]. А втім, пижівська статуя, як нам здається, має ознаки і оленячих каменів, і ранньоскіфських кам'яних баб. До перших віднесемо вже згаданий кільцевий та ромбічний орнаменти, які, до речі, також трапляються на антропоморфах, віднесених В. Ольховським до скіфського часу (Добруджа, Бутори) [5, с. 17, рис. 3,4]. Н. Членова ж у буторській стелі вбачає низку елементів, які зближують її з кам'яними виробами епохи бронзи [9, с. 60].

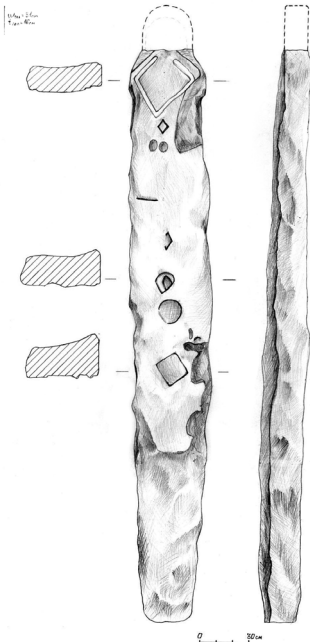
Отже, через відсутність датуючих матеріалів, окрім крем'яного розтирача, є певні підстави (за семантикою та технікою зображення) датувати Пижівську статую початком раннього залізного віку.

Іл. 1. Пижівський ідол до початку досліджень

Іл. 2. Члени рятівної експедиції поблизу ідола

Іл. 3. Прорисовка пижівського ідола

Список використаних джерел та літератури:

1. Белозор В. П. Скифские каменные изваяния VII–IV вв. до н.е. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Київ 1986. 149 с.
2. Винокур І. С. Черняхівська культура: витоки і доля. Кам'янець-Подільський: Абетка; Оіюм, 2000.
3. Гуцал В. А. Семенчук С. Лоївецька статуя. *Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр.* Київ, 2004. С. 112–114.
4. Гуцал В. А., Болтанюк П. А. Ідол із села Пижівка. *Матеріали XIII Подільської істор.-краєзн. конференції.* Кам'янець-Подільський: Абетка. 2010. С. 160–172.
5. Ольховский В. С. Евдокимов Г. Л. Скифские изваяния VII–III вв. до н.е. Москва, 1994.
6. Крушильніцька, Л. І. Чорноліська культура Середнього Подністров'я (за матеріалами непоротівської групи пам'яток). Львів, 1998.
7. Семенчук С. Язичницька скульптура з археологічної карти Ю. Й. Січинського в Середньому Подністров'ї. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.* Кам'янець-Подільський: ПП „Медобори-2006“. 2010. С. 97–100.
8. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. *Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г.* Москва : Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1901. Т. 1. С. 197–326.
9. Членова Н. Л. Оленные камни как исторический источник. (на примере оленных камней Северного Кавказа). Новосибирск, 1984.